

Любов Мацько, Олена Семенов, Ніна Голуб,
Юлія Романенко, Оксана Мацько, Олеся Сидоренко

УКРАЇНСЬКА МОВА 10 КЛАС

Профільний рівень, українська філологія

*За редакцією
дійсного члена Національної академії педагогічних наук України
професора Л.І. Мацько*

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
комісією з української мови Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України
(Лист Інституту модернізації змісту освіти від 17.09.2018 р. № 22.1/12-Г-832)

Київ
Дивослово
2020

УДК 373.5.016:811.161.2*кл10](072)
У45

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах
комісією з української мови Науково-методичної ради з питань освіти
Міністерства освіти і науки України
(Лист Інституту модернізації змісту освіти від 17.09.2018 р. № 22.1/12-Г-832)

Авторський колектив

Мацько Л.І., академік Національної педагогічної академії наук України, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри стилістики української мови Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Семенов О.М., доктор педагогічних наук, професор, зав. кафедри української мови і літератури Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка

Голуб Н.Б., доктор педагогічних наук, професор, зав. відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

Романенко Ю.О., кандидат педагогічних наук, викладач кафедри методики української мови і літератури Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Мацько О.М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Сидоренко О.М., кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної підготовки Інституту біології та медицини Київського національного університету ім. Т.Г. Шевченка

Українська мова. 10 клас. Профільний рівень, українська філологія: навчально-методичний посібник / Л.І. Мацько, О.М. Семенов, Н.Б. Голуб, Ю.О. Романенко, О.М. Мацько, О.М. Сидоренко / за ред. Л.І. Мацько. — К.: Дивослово, 2020. — 520 с.

У45

ISBN 978-617-7441-04-4

У посібнику подано матеріали до уроків української мови для 10 класу (профільний рівень). Вміщено унікальний теоретичний матеріал з історії мови, сучасного українського і світового мовознавства, лінгвістики тексту, теорії мовленнєвої діяльності. Представлено систему вправ і завдань, розроблених на засадах дослідницького навчання з урахуванням комунікативно-діяльнісного підходу.

Мета видання – допомогти вчителю наповнити свій урок оригінальним дидактичним матеріалом, цікавими завданнями, інноваційними формами і прийомами роботи.

Для вчителів української мови, учнів-старшокласників, абітурієнтів, студентів-бакалаврів, магістрів і всіх, хто бажає знати українську мову.

ISBN 978-617-7441-04-4

УДК 373.5.016:811.161.2*кл10](072)

© Мацько Л.І., Семенов О.М., Голуб Н.Б.,
Романенко Ю.О., Мацько О.М.,
Сидоренко О.М., 2020
© “Дивослово”, 2020

ЗМІСТ

Розділ 1. МОВА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Тема 1. Основні функції мови	7
Тема 2. Українське законодавство про мову	12
Тема 3. Мовна ситуація в державі	16
Тема 4. Українська мова – одна з індоєвропейських мов	21
Тема 5. Культура усного і писемного мовлення	26
Тема 6. Колорит мовлення	32
Тема 7. Основні етапи формування і розвитку української мови	38
Тема 8. Роль Кирила і Мефодія у становленні слов'янської писемності	44
Тема 9. Перші українські граматики	50
Тема 10. Особливості розвитку української мови на сучасному етапі	56
Тема 11. Форми української мови	60
Тема 12. Українська літературна мова і діалекти	65
Тема 13. Мова міста і села	69
Тема 14. Стилiстична система української мови	73

Розділ 2. ФОНЕТИКА

Тема 15. Фонетика української літературної мови	79
Тема 16. Фонетичні одиниці української мови	82
Тема 17. Фонеми української мови	87
Тема 18. Основні історичні чергування голосних звуків	91
Тема 19. Історичні чергування приголосних звуків при словозміні і словотворенні	95
Тема 20. Фонетичні процеси	99
Тема 21. Милозвучність української мови	103
Тема 22. Стилiстичні засоби фонетики	106

Розділ 3. ОРФОЕПІЯ

Тема 23. Основні норми сучасної української літературної вимови	110
Тема 24. Артикуляція і дикція	114
Тема 25. Вплив соціолінгвістичних чинників на мовлення	117
Тема 26. Наголос в українській мові	120
Тема 27. Орфоепічний словник як кодекс вимовних норм. Орфоепічний аналіз	124

Розділ 4. ОРФОГРАФІЯ

Тема 28. Основні принципи української орфографії	128
Тема 29. Правопис голосних і приголосних, знака м'якшення і апострофа	132
Тема 30. Велика літера	137
Тема 31. Перенос слів. Правопис географічних назв. Написання слів іншомовного походження	142
Тема 32. Орфографічні норми. Орфографічний аналіз слів	147
Тема 33. Український правопис	150

Розділ 5. ЛЕКСИКОЛОГІЯ

Тема 34. Лексичне значення слова	154
Тема 35. Омоніми. Пароніми	158
Тема 36. Походження української лексики	162
Тема 37. Запозичена лексика як джерело збагачення лексичного складу мови	167
Тема 38. Новітні іншомовні запозичення	172
Тема 39. Загальноновживана та спеціальна лексика	177
Тема 40. Лексика літературної мови і діалектів	182
Тема 41. Лексика соціальних діалектів	187
Тема 42. Наукова лексика. Термінологія. Професіоналізми	191
Тема 43. Ономастика. Український ономастикон	197
Тема 44. Архаїзми, історизми. Стилїстична роль архаїчної лексики	202
Тема 45. Неологізми. Причини і шляхи виникнення нових слів	207

Розділ 6. ФРАЗЕОЛОГІЯ

Тема 46. Фразеологічні одиниці української мови. Основні ознаки фразеологізмів	211
Тема 47. Джерела і національно-мовний колорит української фразеології	215
Тема 48. Прислів'я і приказки, крилаті вислови. Народні порівняння	220
Тема 49. Багатозначність, синонімія та антонімія фразеологізмів. Крилаті вислови	225
Тема 50. Фразеологія художнього мовлення. Стилїстичні засоби фразеологізмів	229
Тема 51. Наукова, публіцистична, офіційно-ділова фразеологія	233

Розділ 7. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Тема 52. Основні типи словників	239
Тема 53. 3 історії лексикографії. Сучасні словники української мови	242

Розділ 8. МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР

Тема 54. Морфемна і словотвірна структура слова	248
Тема 55. Основні способи словотвору в сучасній українській мові	253
Тема 56. Етимологія як учення про походження слів	258
Тема 57. Творення присвійних прикметників	263
Тема 58. Основні способи творення дієслів та прислівників	268
Тема 59. Стилїстичне використання засобів словотвору	272
Тема 60. Стилїстичне словотворення	276

Розділ 9. МОРФОЛОГІЯ

Тема 61. Граматичні категорії, граматичні значення і граматичні форми	281
Тема 62. Повнозначні та службові частини мови	285
Тема 63. Морфологічні засоби мови	289
Тема 64. Іменник як частина мови	294
Тема 65. Категорія числа, її значення та граматичні засоби вираження	299
Тема 66. Словозміна іменників	304
Тема 67. Відмінювання іменників II відміни	308
Тема 68. Граматична категорія роду іменників	314
Тема 69. Стилїстичні особливості роду іменників	318
Тема 70. Відмінювання власних особових назв	323
Тема 71. Прикметник як частина мови. Розряди прикметників	327
Тема 72. Функціонування прикметників різних розрядів	332

Тема 73. Ступені порівняння якісних прикметників, творення їх	336
Тема 74. Стилiстична роль повних i коротких форм прикметникiв	340
Тема 75. Творення вiдносних i присвiйних прикметникiв	343
Тема 76. Займенник як частина мови. Стилiстичнi функцiї займенникiв	346
Тема 77. Групи займенникiв. Вiдмiнювання займенникiв. Прономiналiзацiя	350
Тема 78. Словотвiрнi характеристики займенника. Правопис займенникiв	354
Тема 79. Ввiчливо-пошанне значення займенникiв	355
Тема 80. Числiвник як частина мови	358
Тема 81. Розряди числiвникiв. Стилiстична роль числiвникiв	362
Тема 82. Групи числiвникiв за будовою. Вiдмiнювання числiвникiв	364
Тема 83. Вживання i правопис числiвникiв	367
Тема 84. Дiєслово як частина мови. Форми дiєслова	370
Тема 85. Граматичнi категорiї особи i стану дiєслiв. Безособовi дiєслова	373
Тема 86. Дiєвiдмiни i форми дiєслiв	377
Тема 87. Види дiєслiв, творення видових форм	381
Тема 88. Часи дiєслiв, творення та стилiстика їхнiх форм	383
Тема 89. Способи дiєслiв. Стилiстичне вживання способових форм дiєслова	386
Тема 90. Дiєприкметник як особлива форма дiєслова	389
Тема 91. Творення i правопис дiєприкметникiв. Безособовi форми на <i>-но, -то</i>	391
Тема 92. Вiдмiнювання i стилiстичне вживання дiєприкметникiв	394
Тема 93. Дiєприслiвник i стилiстичне використання його	397
Тема 94. Прислiвник як частина мови	401
Тема 95. Розряди прислiвникiв	405
Тема 96. Походження прислiвникiв. Ступенi порiвняння	408
Тема 97. Прийменник. Особливостi вживання прийменника	412
Тема 98. Сполучники, розряди i морфологiчнi типи їх. Стилiстичне використання	418
Тема 99. Частки, їхнi функцiї, групи за значенням, правопис	423
Тема 100. Вигуки. Стилiстичнi функцiї вигукiв. Звуконаслiдування	428

Роздiл 10. СТИЛIСТИКА

Тема 101. Офiцiйне i неофiцiйне, публiчне i непублiчне мовленнєве спiлкування	433
Тема 102. Комунiкативнi ознаки мовлення	439
Тема 103. Основнi аспекти культури мовлення	443
Тема 104. Мовленнєва ситуацiя. Комунiкативнi ролi та намирi мовця i слухача	448
Тема 105. Монологiчне i дiалогiчне мовлення	451
Тема 106. Розгорнута вiдповiдь у науковому стилi	457
Тема 107. Особливостi дiалогiчного мовлення у рiзних сферах спiлкування	462
Тема 108. Структура й особливостi рiзних видiв мовленнєвої дiяльностi	468
Тема 109. Поняття про текст. Ознаки тексту	473
Тема 110. Вимоги щодо побудови тексту	479
Тема 111. Структура текстiв рiзних типiв i жанрiв	484
Тема 112. Розмовне мовлення	489
Тема 113. Лексико-граматичнi особливостi розмовного мовлення	493
Тема 114. Науковий стиль. Основнi ознаки наукового стилю	497
Тема 115. Пiдстили наукового стилю. Наукова метафорика	500
Тема 116. Наукова доповiдь	504
Тема 117. Інформацiйна переробка наукових i опрацювання науково-навчальних текстiв	508
Список рекомендованої лiтератури	515

Дорогі колеги!

Вашій увазі пропонується навчальний посібник «Українська мова (10 клас)», розрахований насамперед на вчителів української мови і літератури, що працюють зі старшокласниками філологічного напрямку, а також на учнів 10 класу та абітурієнтів.

Структура і зміст посібника відповідають програмі «Українська мова» для профільного навчання учнів середніх загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям).

Автори книжки пропонують широкий спектр теоретичних положень і міркувань, вправ і завдань до всіх розділів програми, текстовий матеріал, який можна використати для різних видів роботи і для розвитку зв'язного мовлення.

Завдання посібника — допомогти вчителю у підготовці до уроків української мови, сприяти урізноманітненню методів і прийомів роботи на занятті, забезпечувати реалізацію завдань, визначених програмою, дати глибокі знання з української мови, формувати мовні смаки і мовне чуття у сучасних школярів, утверджувати як суспільну норму позитивну мовну поведінку.

Матеріал пропонованої книжки дібраний і укладений відповідно до сучасних освітніх тенденцій в Україні, спрямований на формування компетенцій (комунікативних, лінгвістичних, лінгвокультурологічної і прагматичної) з урахуванням мовної, лінгвістичної, мовленнєвої, соціокультурної, діяльнісної змістових ліній за Державним стандартом з української мови.

З цією метою поряд із текстами класичної української літератури подано тексти сучасної української літератури та преси, запропоновано нові форми роботи з текстами як на традиційних, так і електронних носіях.

Текстовий матеріал віддзеркалює національну культуру українського народу. Він зорієнтований на активізацію пізнавальної діяльності учнів, розвиток духовної сфери особистості, зокрема, виховання патріотизму, формування естетичного бачення світу, збагачення словникового запасу, формування особистісних морально-етичних переконань.

У теоретичному матеріалі поєднано традиційні й сучасні знання про мову, елементи новизни, оригінальні трактування, що поглиблюватимуть знання про ті аспекти мовної теорії, які передбачені програмою.

Велика кількість вправ і текстів дає можливість вибору матеріалу вчителю у процесі підготовки до уроку й учневі під час самопідготовки.

На реалізацію діяльнісної змістової лінії зорієнтовані такі рубрики книжки, як «Комунікативна розминка», «Тема для розмови» тощо.

Сподіваємося, що наш посібник стане помічником і порадиником учителю, орієнтиром в опануванні й удосконаленні знань і вмінь з мови — учневі, усім шанувальникам української мови.

Автори

Розділ 1

МОВА ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Тема 1

Основні функції мови

Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу.
О. Гончар

Комунікативна розминка

Проведіть “мозковий штурм” на тему “Для чого людині мова?”. Одним із варіантів відповіді є епіграф до теми. Прочитайте і прокоментуйте його. Відповіді зафіксуйте у вигляді асоціативного куща під назвою “Функції мови”. Осмисліть ваші записи, спираючись на подану інформацію.

З-поміж багатьох функцій мови в житті людини й суспільства основними є такі:

Комунікативна функція, або функція спілкування. Суть її полягає в тому, що мову використовують як засіб спілкування між людьми, як інформаційний зв'язок у суспільстві. Мова, якою не спілкуються, помирає. А зі смертю мови зникає народ, що був її творцем, носієм і плекальником, умирає жива культура, створена цим народом і мовою, а писемна та матеріальна культура губиться у віках і забувається. Ось чому слід не тільки на словах визнавати право української мови на широке вживання в суспільному житті, а й кожному з нас повсюди спілкуватися нею, аби українська мова жила повнокровним життям. Складовою частиною комунікативної функції є духовна функція мови. У процесі спілкування мова духовно зближує і єднає людей.

Номінативна функція, або функція називання. Усе, пізнане людиною (предмети, явища, якості, процеси тощо), дістає назву і так під цією мовною назвою існує в житті і свідомості мовців. Назва вирізняє поняття з безлічі інших. Завдяки цій функції кожну мову можна розглядати як своєрідну картину світу, що відображає національне світобачення. Мовці намагаються в усіх сферах життя (науці, мистецтві, спорті, політиці тощо) творити назви своєю мовою. Якщо це не вдається, мусять запозичувати з інших мов. Коли запозичень надмір, виникає загроза втратити самобутність своєї мови. Тому треба якнайбільше користуватися наявними назвами або творити нові з питомо українського мовного матеріалу.

Мислетвірна функція. Мова є і формою вираження думки, і засобом формування її. Людина мислить у мовних формах. Поняття закріплюються у словах і в процесі мисленневих операцій порівнюються, протиставляються, поєднуються чи розподіляються. Отже, мислити – це означає оперувати поняттями у мовній формі, в мовному вираженні.

Пізнавальна функція мови полягає в тому, що людина пізнає світ не стільки власним досвідом, скільки сприймаючи досвід минулих поколінь через мову. Мова багата на інформацію, вона постійно надає нашому мозкові роботу, матеріал для мислення, сприяє розвитку інтелекту.

Експресивна, або виражальна функція. Неповторний світ почуттів та емоцій людина висловлює за допомогою мови. Саме мова дає людині найбільше можливостей розкрити себе світові.

Естетична функція. Мова фіксує в собі естетичні смаки й уподобання своїх носіїв. Милозвучність, гармонія змісту, форми і звучання, дотримання норм літературної мови у процесі спілкування стають для мовців джерелом естетичної насолоди, сприяють розвитку високого естетичного смаку. У художній довершеній формі естетично виховані мовці сприймають літературну мову як естетичне явище (наприклад, високохудожні твори Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Олександра Олеся та ін.).

Культурологічна функція мови. Мова є виразником культури народу-моторця. Кожна людина, оволодіваючи рідною мовою, засвоює культуру свого народу, бо сприймає разом із мовою пісні, казки, дотепи, жарти, легенди, думи, перекази, історію, звичаї і традиції нації. Мовна культура людини – показник її загальної культури, рівня освіченості.

Ідентифікаційна функція мови полягає в тому, що мова є засобом ідентифікації мовців, тобто засобом вияву належності їх до певної спільноти, країни, епохи. Ідентифікаційну функцію можна також назвати об'єднувальною. Належність до певного народу, культури зумовлена генетично й етнічно, але це не завжди так. Є багато людей неукраїнського походження, які стали українцями за духом, бо сприйняли з українською мовою українську культуру, і земля наша стала їм рідною (Марко Вовчок, Юрій Клен, Софія Русова, Агатангел Кримський та багато ін.).

Міфологічна функція мови збереглася з доісторичних часів, коли люди вірили у слово як у реальне дійство, здатне зупинити небажаний перебіг подій, побороти злі сили, підкорити природу своїй волі. Ця функція знайшла своє відображення в замовляннях, чаруваннях, ворожіннях, казках, легендах. У зв'язку з поширенням екстрасенсорної практики, міфологічна (магічна) функція мови знову актуальна.

- Поміркуйте, які функції мови нині втрачають свої позиції, а які, навпаки, активно реалізуються в мовленні. Аргументуйте.
- Підготуйте міні-доповідь про одного з видатних українців неукраїнського походження. Яка роль мовної ідентифікації в сучасному українському суспільстві? Наведіть приклади з вашого життя.
- ▼ Прочитайте. Придумайте заголовок до тексту, який відобразить основну думку висловлювання. Випишіть незрозумілі слова і знайдіть за тлумачним словником значення їх. Дослідіть, які функції мови реалізуються під час телефонної комунікації.

Телефонна розмова – це надзвичайно поширений вид усного дистантного невербального спілкування. З огляду на відсутність підтримки мовлення мімікою, жестами тощо, воно істотно відрізняється від контактного усного спілкування. У телефонній розмові фрази треба вимовляти виразніше, у дещо повільнішому темпі, голосніше. Не потрібно будувати надто великі та складні висловлювання. Час від часу доречно підтверджувати своє сприйняття і розуміння того, що говорить партнер, короткими репліками: *Так! Розумію! Зрозуміло!* тощо.

Щоб уникнути комунікативного конфлікту і справити враження людини, обізнаної з нормами спілкувального етикету, потрібно дотримуватися правил спілкування телефоном.

1. Знявши слухавку, відповідаємо вигуком-інтернаціоналізмом *Алло!* Коли ми на роботі, то належить назвати свою фірму, відділ тощо: *Пріймальня ректора університету.*

2. Ініціатор телефонної розмови, почувши *Алло!*, вітається і відрекомендовується, називаючи – залежно від обставин – своє ім'я, прізвище, посаду або ці дані в різних поєднаннях.

3. Якщо особа співрозмовника знайома і ми впізнали її голос, то розмову починаємо звертанням. Коли ж співрозмовник нам не відомий, то використовуємо формули типу *Чи можна покликати...?*

4. На зазначені вище прохання слід відповісти по суті: *Добре, зараз покличу; Почекайте, будь ласка, хвилинку; Він на засіданні – зателефонуйте, будь ласка, через годину; Його немає. Може, щось переказати?*

Завершують телефонну розмову фразами подяки, вибачення і прощання: *Дякую вам за розмову! Даруйте, що забрав ваш час; Усього вам найкращого!* Якщо мовець не відчуває потреби вибачатися й дякувати, він може цього не робити. Однак попроситися потрібно за будь-яких обставин. Завершення телефонної розмови, за правилами культури спілкування, ініціює адресант – особа, яка почала діалог. Якщо ж співрозмовником є жінка, людина старша за віком, вища за соціальним становищем, то ініціатор розмови має почекати, поки її закінчить партнер (*За Я. Радевичем-Винницьким*).

▲ Які ще правила телефонного спілкування ви знаєте? Укладіть перелік порад для мобільної комунікації.

▼ Прочитайте текст. Поясніть, про яку функцію мови в ньому йдеться. Замість крапок на місці пропуску вставте потрібне слово.

Культура кожного народу зафіксована в його мові. Пізнання народу, його культури, його ментальності іншими народами може бути поверховим (“туристським”) і глибинним, усебічним. Для глибинного пізнання народу потрібно знати його мову. У цьому випадку мова виконує функцію каналу зв'язку між народами. Пропагуючи свою мову у світі, ми пропагуємо власну культуру, її надбання, збагачуючи світову культуру. Згадаймо, яке враження на Європу справили гастролі українського хору імені Олександра Кошиця, відкривши світові цілий материк оригінальної і багатющої культури, а з нею – і наш народ. Так, за допомогою мови відбувається “переливання” духовних цінностей, транспортування їх іншими мовами, завдяки чому наша духовність стає органічною частиною духовності інших народів, а існування нашого народу з маловідомого у світі факту стає чинником світової цивілізації.

...Функція мови постійно і виразно виявляється передусім у суспільстві носіїв цієї мови. Через мову відбувається засвоєння кожною людиною культури свого народу й передаються духовні цінності від покоління до покоління. Чим повніше, повнокровніше функціонує в суспільстві мова, тим надійніший духовний зв'язок поколінь, тим багатша духовність кожного наступного.

▲ Визначте стильову належність висловлення. Випишіть слова іншомовного походження, поясніть орфограми в них.

▼ Коли йдеться про естетичну функцію мови, про це складно говорити непоетичним текстом. Прочитайте вірш. Доведіть, що естетична функція мови не може бути реалізована без прагнення людини до прекрасного.

Я світ увесь сприймаю оком,
бо лінію і цвіт люблю,
бо рала промінні глибоко
урізались в мою ріллю.

Люблю слова ще повнодзвонні,
як мед, пахучі та п'янкі,
слова, що в глибині бездонній
пролежали глухі вікі.

Епітет серед них – як напасть:
уродиться, де й не чекав,

і тільки ямби та анапест
потроху бережуть устав.

Я славлю злотокоосу осінь,
Де смуток мій – немов рубін,
У перстень вправлений; ще й досі
Не випав з мого серця він.

Дивлюся й слухаю: прозоро
Співає струмисько биття,
І віриться, що скоро-скоро
Так само заспіваю я.

М. Драй-Хмара

- ▼ Прочитайте афоризми. Якою темою вони об'єднані? Про які функції мови йдеться у висловлюваннях?

Мова – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнева діяльність народу (*О. Гончар*). Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за приступність мови, за багатство мови... (*М. Рильський*). Наша мова – та ж і є одежа нашого духу, або ще краще – яскравий вираз всього того, що нас вражає, що ми відчуваємо, про що думаємо-гадаємо, того, що ми зовемо духом або душею (*Панас Мирний*). Мова росте елементарно, разом з душею народу (*І. Франко*). Рідна мова дається народові Богом, а чужа – людьми, її приносять на вістрі ворожих списів (*В. Захарченко*). Поки жива мова народна в устах народу, до того часу живий і народ (*К. Ушинський*). Мова народу – відображення Батьківщини і духовного життя народу (*К. Ушинський*). Найбільше і найдорожче добро кожного народу – це його мова, та жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування (*Панас Мирний*). А слово – струм. А слово – зброя. А віще слово – вічове (*Л. Костенко*). Слово формує світ. Спотворене слово – спотворює його (*П. Мовчан*). Легенький повітряний шум – випущене з вуст слово, але воно часто чи смертю разить, чи у веселість уводить і оживляє душу. Мала птиця півень лева лякає, а миша – слона (*Г. Сковорода*).

- ▲ Випишіть із виразів іменники з абстрактним значенням, поділіть їх на відміни і провідмініайте.
- ▼ Прочитайте поради фахівців, як переконати співрозмовника. Поміркуйте, яка функція мови реалізується мовцем під час переконування опонента.

Для того щоб переконати когось, потрібно знайти відповідні аргументи, правильно впорядкувати і сформулювати їх. Якщо промовець сповнений натхнення, то він неодмінно викличе інтерес у слухачів, передасть частину свого натхнення їм. Переконати людину легше під час дискусії, а не лекції. У дискусії потрібно уточнювати зміст невідомих слів, термінів, абстрактних понять. Слова, за допомогою яких

формулюються тези, повинні бути однозначними. Поступіться опонентові всім, чим можна поступитися, і не стверджуйте того, чого не в змозі довести. До найефективніших методів переконування належать сугестивні методи, зокрема навіювання, яке полягає в тому, щоб непомітно нав'язати особі якусь думку, що потім викликає реакцію, відповідну певним навичкам цієї особи. Для того щоб вплинути на аудиторію, промовець повинен справляти на слухачів враження переконаної і впевненої у власних силах людини. Все має свідчити про те, що він добре знає предмет, про який ітиметься (*За І. Томаном*).

- ▼ Прочитайте текст. Визначте, з якого він твору. Яка функція мови реалізована в мовленні персонажа?

Став проти хмари, одна нога наперед, і склав руки на грудях. Закинув назад бліде обличчя і вперся похмурим оком у хмару. Стояв так довгу хвилину, а хмара ішла на нього. І раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю. Вітер зараз зв'язав її в долину і підхопив на голові в Юри довге волосся. Тоді Юра підняв до хмари ціпок, що тримав у руці, і крикнув у синій клекіт:

– Стій! Я тебе не пускаю!..

Хмара подумала трохи і пустила в відповідь вогняну стрілу. Але Юра так само міцно стояв, і кучері вились на голові в нього, як у гнізді гадюки.

– Ага! Ти так! – крикнув Юра до хмари. – То я мушу тебе заклинати. Я заклинаю вас, громи й громовенята, тучі і тученята, я розганяю тебе, фортуно, наліво, на ліси й води... Іди рознесися, як вітер по світі... Розсядся і розситися, ти тут сили не маєш...

Але хмара тільки моргнула зневажливо лівим крилом і почала завертати направо, понад царинки. Однак Юра не хотів піддатись. Він лиш зблід дужче, лиш очі потемніли у нього. Коли хмара направо – то й він направо, хмара наліво – і він наліво. Він бігав за нею, борючись з вітром, махав руками, грозив ціпком. Він вився, як в'юн, по горі, завертаючи хмару, моцувався із нею, спирався... Ось-ось, ще трошки, ще з сього краю... Чув у грудях силу, метав громи з очей, здіймав руки угору і закликав. Вітер розвіяв його кептар та бив у груди, хмара гарчала, плюскала громом, завертала у очі дощем, драгліла над головою, готова впасти, а він, залитий потом, ледве переводячи дух, метався грунем в нестямі, боячись втратити останні сили. Чув, що сили вже слабнуть, що в грудях пусто, що вітер рве голос, дощ залива очі, хмара перемагає, і вже останнім зусиллям підняв до неба короткий ціпок: – Стій!..

І хмара раптом спинилась. Підняла здивовано край, сперлась, як кінь на задні ноги, заклкотіла внутрішнім гнівом, одчаєм знесилля і вже просила:

– Пусти! Де ся подіну?

– Ага! Тепер ти просиш!.. Я тебе заклинаю: іди у безвісті, у провалля, куди коні не доіржуть, корови не дорікують, вівці не доблеюють, ворони не долітають, де християнського гласу не чути... Туди пускаю тебе...

І дивна річ – хмара скорилась, покірно повернула наліво і розв'язала мішки над рікою, засипаючи густим градом зарінок. Біла завіса закрила гори, а в глибокій долині щось клекотіло, ламалось і глухо шуміло. Юра упав на землю і важко дихав (*М. Коцюбинський*).

- ▲ Знайдіть слова і вирази, які допомагають авторові створити колорит описуваної у творі місцевості. Як вони називаються?
- ▲ Вишипіть із тексту речення з однорідними членами, зробіть синтаксичний розбір виписаних конструкцій. Поясніть розділові знаки.

Рефлексія і самоперевірка

1. Які з функцій мови є провідними, а які – додатковими?
2. У чому зміст пізнавальної функції української мови?
3. Як пов'язана номінативна функція мови з поняттям “мовна картина світу”?
4. Як у текстах художнього стилю реалізуються експресивна й естетична функції мови?

Тема для розмови

Підготуйте усний твір у публіцистичному стилі на тему “Чому українській мові складно реалізуватися в сучасному українському суспільстві”. Тези занотуйте в зошити.

- Опрацюйте матеріал про функції мови з різних наукових джерел. Випишіть усі можливі функції мови, що їх визначають мовознавці.

Тема 2**Українське законодавство про мову**

Збір державних і приватних практик найкращого розвитку рідної й літературної мови, потрібних для скорішого духовного поступу народу та його культури, зветься рідномовною політикою.

І. Огієнко

Комунікативна розминка

Поміркуйте над запитаннями, які адресують автори книжки “Мова і нація”¹ своїм читачам. Підготуйте усне стисле висловлювання щодо однієї з порушених проблем. Послухайте і прокоментуйте виступи однокласників.

- ❓ Чому немає жодної релігії, жодної ідеології, творці яких не ставили б на одне з чільних місць проблему мови, слова?
- ❓ Чому найвидатніші політики різних часів і епох знаходили час на мовні проблеми?
- ❓ Чому в переважній більшості випадків усяка експансія, завоювання, окупація мають за мету знищення рідної мови місцевого населення?
- ❓ Чому апостол казав: “Коли я молюся чужою мовою, то уста мої моляться, а серце спить”?
- ❓ Чому всі національні рухи починаються з боротьби за рідну мову?
- ❓ Чи справді багатомовність світу є гальмом на шляху прогресу людства?
- ❓ Чому втрата мови веде до зникнення народу?
- ▼ Ознайомтеся з витягами із Закону. Наведіть приклади додержання або порушення цього закону, спираючись на власний досвід. Укладіть перелік прав і обов'язків громадян України щодо мовного вжитку.

“Про забезпечення функціонування української мови як державної”

(№ 2704-VIII від 25.04.2019)

Стаття 1. Статус української мови як єдиної державної мови в Україні.

1. Єдиною державною (офіційною) мовою в Україні є українська мова.
6. Навмисне спотворення української мови в офіційних документах і текстах, зокрема, навмисне застосування її з порушенням вимог українського право-

¹ І в а н и ш и н В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.